

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ЕСТОНІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ДОСВІД МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

©2020 ОНАЦЬКИЙ М. Ю.

УДК 338.24.021.8+316.422](474.2)

JEL: O11; O21

Онацький М. Ю. Соціально-економічні перетворення в Естонії в пострадянський період: досвід модернізаційних змін

У статті розглянуто особливості соціально-економічної трансформації в Естонії в пострадянський період. Висвітлено специфіку переходу до ринкової моделі економіки в країні. Зазначено, що першими кроками на шляху ринкових перетворень стали лібералізація цінової політики та господарської діяльності; запровадження особливого режиму кредитно-грошової політики – валютної ради, що передбачало вільний обмін національної валюти за чітко фіксованим курсом; реорганізація механізму управління банківською системою Естонії. З'ясовано, що характер ринкових перетворень, які відбувалися в Естонській Республіці, багато в чому визначався зовнішньополітичним курсом країни на євроатлантичну інтеграцію. Розкрито особливості здійснення процесу приватизації в Естонії, головною відмінністю якої стало її чітке законодавче регулювання, що дозволило уникнути численних фінансових пірамід і ваучерних аукціонів, як це було в інших країнах пострадянського простору. Показано специфіку соціально-економічного розвитку Естонської Республіки після вступу до Євросоюзу та НАТО. Проаналізовано податкову реформу як важливу складову формування сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату в країні. Досліджено процес модернізації енергетичної сфери Естонії з точки зору забезпечення енергетичної незалежності та підвищення енергоефективності економіки держави. Це відбулося завдяки реалізації програми модернізації енергетичної галузі, однією зі складових якої стало широке впровадження енергозберігаючих технологій, у тому числі й з використанням альтернативних джерел енергії. Доведено, що здійснення ринкових перетворень відповідно до європейських вимог прискорило процес інтеграції Естонії до ЄС та НАТО, а також сприяло зміцненню зв'язків країни з її західними партнерами.

Ключові слова: соціально-економічна трансформація, ринкові перетворення, приватизація, податкова реформа, модернізація.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-72-81>

Бібл.: 30.

Онацький Максим Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: m.j.onatskij@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6733-6137>

UDC 338.24.021.8+316.422](474.2)

JEL: O11; O21

Onatsky M. Yu. Socio-Economic Transformations in Estonia in the Post-Soviet Period: The Experience of Modernization Changes

The article considers the peculiarities of socio-economic transformation in Estonia in the post-Soviet period. The specifics of the transition to a market model of the economy in the country are highlighted. It is specified that the first steps towards market transformations were liberalization of both pricing policy and economic activity; introduction of a special regime of the credit and monetary policy – the currency council, which provided for the free exchange of national currency at a clearly fixed rate; reorganization of the mechanism of management of Estonia's banking system. It was found out that the nature of market transformations that took place in the Republic of Estonia was largely determined by the country's foreign policy course towards Euro-Atlantic integration. The author discloses peculiarities of the privatization process in Estonia, the main difference of which was its clear legislative regulation, which helped to avoid numerous financial pyramids and voucher auctions, as it was in other countries of the post-Soviet space. The specifics of socio-economic development of the Republic of Estonia after accession to the European Union and NATO are shown. Tax reform as an important component of creating a favorable investment and business climate in the country is analyzed. The process of modernization of the Estonian energy sector from the point of view of ensuring energy independence and improving the energy efficiency of the State economy has been studied. This was possible due to the implementation of the program of modernization of the energy sector, one of the components of which was the widespread introduction of energy-saving technologies, including the use of alternative energy sources. It has been proven that the implementation of market transformations in accordance with European requirements has accelerated the process of Estonia's integration into the EU and NATO, as well as strengthened the country's ties with its Western partners.

Keywords: socio-economic transformation, market transformations, privatization, tax reform, modernization.

Bibl.: 30.

Onatsky Maksym Yu. – PhD (History), Associate Professor of the Department of Tourism and Country Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: m.j.onatskij@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6733-6137>

На сучасному етапі актуального значення набуває вивчення досвіду соціально-економічних перетворень, здійснених у різних країнах Європи та світу. Особливу увагу в цьому відношенні заслуговує Естонія – країна пострадянського простору, якій вдалося в стислі терміни здійснити комп-

лексне реформування своєї економічної системи та успішно інтегруватися до євроатлантичних структур.

З-поміж публікацій, присвячених проблемам соціально-економічної модернізації Естонії, варто назвати праці М. Грабчак [8], Д. Гуринського [9], О. Добровольського [10], Т. Мертсини [14], Т. Паль-

ма [17], Ю. Самаєвої [19], Ю. Юданова [29] та інших. Серед тем, які опинилися в центрі уваги дослідників, слід виділити такі: вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на процес соціально-економічної трансформації в Естонії; залучення зовнішніх джерел фінансування та їх роль у процесі здійснення економічних перетворень в Естонській Республіці; характер здійснення приватизації та її особливості; створення системи електронного урядування в країні; специфіка реформування податкової системи Естонії тощо.

Мета даної статті – дослідити особливості соціально-економічної трансформації в Естонській Республіці в пострадянський період.

Процес соціально-економічних трансформацій в Естонії розпочався після набуття нею незалежності в 1991 р. Першими кроками на шляху ринкових перетворень стали *лібералізація цінової політики та господарської діяльності*. Наслідком переходу на ринкове ціноутворення стало стрімке підвищення цін на товари та послуги, спад виробництва, скорочення обсягів ВВП, зростання рівня інфляції.

З метою макроекономічної стабілізації уряд запровадив *особливий режим кредитно-грошової політики* – валютну раду, що передбачало вільний обмін національної валюти за чітко фіксованим курсом. Зцією метою в країні було запроваджено нову валюту – естонську крону. Втім, фіксований курс при обміні естонської крони держава встановила лише щодо однієї іноземної валюти – німецької марки, яка вважалася найбільш стабільною грошовою одиницею на Європейському континенті. Курс естонської крони щодо інших валют мав формуватися відповідно до коливань на валютному ринку та не фіксувався. Функціонування нової національної валюти мало бути забезпечене золотовалютними резервами Естонії. Задля цього відбулася процедура реституції (повернення) золотого запасу Естонії з Великобританії, а згодом – зі Швеції та з Банку міжнародних розрахунків [1, с. 1–3; 11, с. 13].

В умовах режиму валютної ради було *реорганізовано механізм управління банківською системою* Естонії. Зокрема, на базі Центрального банку республіки створювалося два департаменти: Емісійний і Банківський. Емісійний департамент відповідав за обмін валют і безпосередньо виконував функції валютної ради. Серед компетенцій Банківського департаменту були нагляд і регулювання діяльності комерційних банків. Водночас Банківський департамент був позбавлений права здійснювати операції з кредитування урядових програм і купувати цінні папери, випущені урядовими організаціями. Суттєво були обмежені й можливості Банківського департаменту в питаннях кредитування комерційних банків. Воно дозволялося лише в тому випадку, якщо банкрутство комерційного банку загрожувало функціонуванню всій банківській системі країни. Запровадження до-

сить жорстких обмежувальних заходів було багато в чому пов'язано з намаганням керівництва Естонії сформуванню збалансований бюджет і унеможливити виникнення ситуації, за якої іноземні інвестиції підмінялись би видатками з державного бюджету.

Кроки, які були вжиті в межах функціонування режиму валютної ради, дозволили мінімізувати негативні наслідки світової фінансової кризи 1997–1998 рр. і сприяли поступовому економічному зростанню в країні, яке спостерігалось з кінця 1990-х рр. Проявом цього, зокрема, стало щорічне зростання рівня ВВП Естонії. Так, у 2000 р. рівень ВВП порівняно з попереднім роком збільшився на 7,3%, у 2001 р. – на 6%, у 2005 р. – на 9%. Це стало одним із найкращих показників серед країн пострадянського простору [1, с. 4].

Не менш важливим перетворенням в межах системної трансформації соціально-економічної системи та переходу до ринкової моделі економіки в Естонії стала *приватизація державної власності*. Головною відмінністю процесу приватизації в Естонії стало її чітке законодавче регулювання. Формування механізмів суспільного контролю за приватизаційними процесами дозволило провести приватизацію в межах правового поля. Так, під час процесу приватизації Естонії вдалося уникнути численних фінансових пірамід і ваучерних аукціонів, що стало характерною рисою процесу приватизації в інших країнах пострадянського простору (зокрема – в Росії).

Разом із тим, варто відзначити й більш жорсткі умови, які в процесі здійснення приватизації висувались естонським урядом до суб'єктів господарювання. Зокрема, підприємства фактично позбавлялися державної підтримки та згідно із законом про банкрутство мали бути або ліквідовані, або виставлені на приватизаційний конкурс. Низькорентабельні підприємства передавалися у приватну власність за низькими, нерідко суто символічними цінами (інколи – за 1 крону), втім, за умови неодмінного інвестування коштів у модернізацію виробництва [5, с. 43; 27, с. 93; 29, с. 62].

Сам процес приватизації державного майна відбувався без форсувань. Так, наприклад, в Естонії процес приватизації тривав 7 років, у той час як у Росії – 2,5 року [5, с. 43]. Порівняно тривалий процес приватизації був багато в чому зумовлений тими концептуальними підходами, які було покладено в основу її проведення. На думку російського дослідника О. Радигіна, основою приватизаційної моделі в Естонії стало «встановлення мажоритарного контролю над підприємствами з боку «зовнішніх» власників» [18, с. 15]. Нестача внутрішніх коштів компенсувалася не за рахунок державного кредитування, а шляхом активного залучення іноземного капіталу – перш за все, шведського та фінського. У зв'язку з тим, що в перші роки після здобуття незалежності одним із

ключових завдань для естонського керівництва було залучення зовнішніх інвестицій, саме іноземні (переусім західні) компанії мали стати основними власниками більшості державних виробничих закладів Естонії.

Зазначена обставина висувала й певні вимоги щодо процедури проведення приватизації в Естонії. Вона мала відбуватися максимально прозоро, в чіткій відповідності до норм діючого законодавства, а всі бажаючі могли отримати вільний доступ до участі в приватизаційному конкурсі. Процес приватизації в Естонії відрізнявся порівняно високим ступенем відкритості. Зокрема, за ініціативою естонського керівництва в європейських періодичних виданнях регулярно розміщувалися рекламні оголошення, які містили інформацію про проведення в Естонії міжнародних конкурсів із приватизації державного майна [29, с. 62].

Наслідком стало те, що значна частина естонських підприємств перейшла у власність стратегічних інвесторів (передусім зі Швеції, Фінляндії та Німеччини). За різними даними, внаслідок приватизації близько 40% виробничих об'єктів опинились або у власності іноземного капіталу, або у спільній власності представників естонського та закордонного бізнесу. Такий пріоритет у виборі майбутніх власників не був випадковим. Він багато в чому став відображенням євроатлантичних прагнень Естонії. З іншого боку, політичне керівництво Естонії мало сподівання, що саме підприємці з країн Північної та Західної Європи, маючи значні фінансові ресурси, а також необхідні знання та досвід, зможуть стати ефективними власниками та менеджерами естонських підприємств [27, с. 93–94].

Свою специфіку мала в Естонській Республіці також і *система роздержавлення житлового фонду*. Зокрема, процес приватизації житла відбувався з урахуванням трудового стажу кожного мешканця країни. Передбачалося, що за кожен рік трудового стажу у власність безкоштовно передаватиметься один кубічний метр житлової площі. Таким чином, уряд встановив пряму залежність площі житла, що передавалась у приватну власність, від кількості років, які пропрацював той чи інший мешканець Естонії. Крім того, особи пенсійного віку, трудовий стаж в яких перевищував необхідну норму, отримали офіційне право цілком легально продати цей «надлишок» [30].

Характерною особливістю процесу соціально-економічної модернізації в Естонії стало те, що *тут не сформувалося потужних фінансово-промислових груп*, а переважна більшість комерційних закладів – це дрібні та середні підприємства, які охоплюють у середньому 100–150 працівників. У переважній більшості дрібні та середні виробничі заклади також стали об'єктами приватизації (на відміну від решти

республік колишнього СРСР, де значний відсоток не лише великих, але навіть середніх підприємств тривалий час продовжував перебувати в державній власності). Як наслідок, станом на середину 1990-х рр. саме Естонія разом із Латвією були одними з лідерів серед країн з перехідною економікою за показником частки приватного сектора в структурі ВВП [6, с. 11].

Важливим елементом відновлення та зміцнення інституту приватної власності в Естонії стала *реституція*, яку також нерідко розглядають як одну з форм приватизації. Водночас в Естонії даний процес мав також і політико-ідеологічне навантаження. На відміну від інших країн пострадянського простору, де критика радянської економічної політики мала, здебільшого, декларативний характер, в Естонії, Латвії та Литві одразу після здобуття незалежності було розпочато процес повернення колишнім власникам їхнього майна, яке було націоналізовано в радянський період. Вочевидь, у такий спосіб країни Балтії намагалися продемонструвати свою відданість цінностям західного світу, серед яких однією з головних є непорушність права приватної власності [9, с. 171].

Масштабна приватизація, лібералізація цін та зовнішньоекономічної діяльності призвели до банкрутства багатьох підприємств у різних галузях економіки Естонії. В Естонії, як і в інших пострадянських республіках, фактично відбувався *поступовий процес деіндустріалізації економіки*. Це стало зворотним боком перехідного періоду в країні. Ряд підприємств, які не змогли витримати конкуренцію з потужними компаніями з країн Європи та Азії, змушені були згорнути свою виробничу діяльність.

Першими закрилися ті підприємства, які випускали електронну та електротехнічну продукцію. Зокрема, припинили свою діяльність завод «Луане РЕТ», який в радянський період випускав радіоли «Естонія»; підприємство «Вольта», що виробляло електродвигуни; завод «Еесті кабель», який спеціалізувався на виготовленні кабельної продукції. Згодом, уже на початку 2000-х рр., були змушені згорнути свій бізнес естонські компанії, що займалися виробництвом текстильної продукції: «Кренгольмська мануфактура» та «Балтійська мануфактура», які працювали на ринку ще з дореволюційних часів. Обидва підприємства не змогли витримати конкуренцію з боку китайських товаровиробників.

Свою діяльність продовжили переважно ті виробничі заклади, які забезпечували здійснення транзитних операцій. Так, наприклад, «Балтійський судноремонтний завод» не лише зміг втриматися на ринку, але й збільшив масштаби своєї господарської діяльності. Поступово придбаючи фінські та російські суднобудівні та судноремонтні заводи, підприємство суттєво розширило мережу своїх структурних підрозділів. Сьогодні «Балтійський судноремонтний завод» представляє собою потужний концерн із річ-

ним капіталообігом у понад 400 млн євро. До складу BLRT Grupp входять 57 підприємств, що розташовані як на території Естонії, так і за її межами [30, с. 34–35].

Водночас варто зазначити, що виважений підхід до процесу приватизації мав і позитивні наслідки для економіки республіки. Так, в Естонії станом вже на 1998 р. понад 80% підприємств були прибутковими. Оскільки більшість підприємств була продана стратегічним інвесторам, ринок цінних паперів в Естонії розвивався дещо повільніше, що захищало економіку від фінансових спекуляцій [5, с. 43].

Важливим наслідком стало й *постійне зростання обсягів капіталовкладень в економіку Естонії*, яке спостерігалось протягом 1990-х – початку 2000-х рр. Порівняно високий обсяг іноземних інвестицій, залучених в економіку країни, став характерною рисою процесу соціально-економічної модернізації в Естонії. Так, якщо в 1994 р. обсяг іноземних капіталовкладень складав 265 млн дол., то в 1998 р. – 581 млн дол. Станом на 2006 р. накопичений обсяг міжнародних інвестицій в економіку Естонії, за деякими підрахунками, становив 97,2% (для порівняння – іноземний капітал, інвестований в економіку України, не перевищував 8%)! Основними інвесторами Естонії в пострадянський період виступають Фінляндія, Швеція та США. Значними були й розміри коштів, які Естонія отримала від ЄС за програмами допомоги, що надавалися країнам, які розвивалися. Так, загальна сума дотацій для Естонії з боку ЄС у 1991–2004 рр. склала 323 млн євро [1, с. 7–8; 5, с. 43; 7, с. 142; 20, с. 102].

Характер проведення приватизації та її наслідки – залучення іноземних інвестицій з країн Євросоюзу – значною мірою сприяли *реалізації курсу Естонської Республіки на євроатлантичну інтеграцію*. Вони не лише прискорили процес виходу країни з економічної кризи, але й зміцнили зовнішньоекономічні зв'язки Естонії з країнами Європейського Союзу.

Починаючи з другої половини 1990-х рр. відбулась і швидка переорієнтація естонського експорту зі східного (російського) напрямку на ринки країн ЄС. Даний процес також був обумовлений євроінтеграційним курсом, який обрала Естонська Республіка. Не в останню чергу активізації даного процесу сприяло підписання в 1994 р. Угоди про створення зони вільної торгівлі, що регулювала характер торговельних відносин між країнами Балтії та ЄС з урахуванням тих норм і правил, які діють в Європейському Союзі. У тому ж році вступила в дію Балтійська зона вільної торгівлі, яка посилила інтенсивність торговельних стосунків між Естонією та країнами Балтійського регіону. В межах даних угод були досягнуті домовленості щодо квотування естонського експорту текстильної продукції до країн ЄС. Особливе значення для диверсифікації міжнародних торговельних зв'язків Естонії відіграли договори, підписані з країнами ЄС і

США про надання Естонії режиму найбільшого сприяння [1, с. 6–7; 5, с. 62].

Конкурентними перевагами, які сприяли швидкій переорієнтації експортної продукції естонських товаровиробників на європейські ринки, стали: вигідне географічне положення та значний транзитний потенціал Естонської Республіки, наявність висококваліфікованих кадрів (зокрема в текстильній, харчовій та деревообробній галузях промисловості), а також порівняно дешеві трудові ресурси.

Наслідком стало те, що вже за кілька років після здобуття незалежності більша частина естонських товарів, які раніше експортувалися передусім на російський ринок, почали надходити на ринки країн Північної та Центральної Європи. Так, якщо в 1991–1992 рр. основним економічним партнером Естонської Республіки виступала Росія, та вже в 1993 р. – Фінляндія, на яку припадала третина всього зовнішньоторговельного обігу Естонії. Станом на 1998 р. загальна частка продукції, яка спрямовувалася з Естонії на ринки країн ЄС, складала 57% [1, с. 6–7; 20, с. 102]. У подальшому дана тенденція лише посилилась. Так, на сучасному етапі близько 75% естонського експорту та 80% імпорту припадає на країни ЄС. Найбільшими економічними партнерами Естонської Республіки залишаються Швеція та Фінляндія [14].

Порівняно швидко на європейський ринок переорієнтувалися передусім заклади харчової промисловості. Так, якщо наприкінці 1990-х рр. рибопереробний завод «Viru rapn» близько половини своєї продукції експортував до Російської Федерації, то станом на середину першого десятиліття XXI ст. – лише 1%. Основними ж споживачами продукції даного підприємства стали країни Центрально-Східної Європи. На європейські ринки було переорієнтовано й випуск продукції іншого естонського підприємства – Раквереського м'ясокомбінату, що став постачати свій товар до Литви, Латвії, Швеції, Данії, Греції, Австрії та інших держав ЄС [30].

Помітну роль у процесі модернізації Естонії продовжили відігравати *зовнішні інвестиції*, частка яких в економіці країни зберігається на рівні 80%, що є одним із найбільш високих показників серед країн Євросоюзу. Більша частина з них – близько 60% – спрямована у фінансовий сектор. Головними інвесторами виступають Фінляндія, Швеція (які є лідерами за обсягами експорту капіталу в естонську економіку), а також Люксембург і Велика Британія [14].

Здійснення ринкових перетворень відповідно до європейських стандартів мало для Естонської Республіки важливі економічні та політичні наслідки. Одним із головних став вступ країни до ЄС та НАТО в травні 2004 р. Перші роки після приєднання Естонії до Європейського Співтовариства позначені значним економічним поживаленням. Зокрема,

зросли обсяги іноземних інвестицій, які були спрямовані передусім у банківський сектор, торгівлю та іпотечну сферу, – тобто в ті галузі економіки, де відбувався найшвидший обіг капіталів. У 2004–2007 рр. в Естонії спостерігався справжній будівельний бум. Закордонні компанії надавали перевагу перш за все інвестуванню коштів у будівництво торговельних та офісних приміщень. У країні з'явилися мережі нових супермаркетів і торговельно-розважальних центрів. За кількістю торговельних площ Естонія впевнено посіла одне з провідних місць серед держав Європи. Досить активно в цей період розвивалося в Естонії також і *житлове будівництво*.

Важливим фактором, що сприяв розвитку комерційного та житлового будівництва в Естонії після 2004 р., стало розширення доступу до фінансових ресурсів як для компаній-забудовників, так і для фізичних осіб, які бажали придбати житло у власність. Кредити, які отримували фізичні особи з метою придбання об'єктів нерухомості, надавалися банківськими установами Естонії під відносно невисокі відсотки. Так, у перші роки після вступу до Європейського Союзу розмір річних ставок за іпотечними кредитами знизився в Естонії з 10% до 5%, у той час як терміни іпотечного кредитування збільшилися до 30 років [28; 30].

Певним випробуванням для економіки Естонії після вступу до Євросоюзу стала світова фінансова криза 2008–2009 рр. Її наслідком було погіршення макроекономічних показників Естонії. Так, станом на 2009 р. ВВП країни скоротився на 14%. Починаючи з 2008 р. почав стрімко зростати державний борг Естонії, розмір якого протягом 2000–2007 рр. уряд утримував на рівні 5%. Вперше, починаючи з 2002 р., видатки державного бюджету перевищили його прибуткову частину. Одним із найбільш негативних наслідків кризи для економіки Естонської Республіки стало скорочення робочих місць і збільшення рівня безробіття. Так, у 2010 р. кількість безробітних у країні зросла до 17% [17; 24, с. 3; 26, с. 213].

Розглядаючи особливості соціально-економічного розвитку Естонії у 2008–2009 рр., маємо зазначити, що на відміну від багатьох інших держав, керівництво яких багато в чому виявилось безпорадним перед існуючими викликами та загрозами, в Естонії було заздалегідь створено стабілізаційний фонд у розмірі 12% від загального обсягу річного ВВП країни. З метою подолання кризи керівництво країни вдалося до жорстких обмежувальних заходів. Зокрема, уряд відмовився від збільшення зовнішнього боргу та зробив ставку на боротьбу з розбалансуванням державного бюджету шляхом скорочення обсягів фінансування існуючих соціальних програм. Так, у лютому 2009 р. було прийнято рішення про скорочення бюджетних видатків на 8% (511 млн євро). При цьому, на відміну від сусідніх Латвії та Литви,

в Естонії не збільшувалося податкове навантаження [21, с. 2; 23].

Вжиті заходи сприяли не лише подоланню економічної кризи в Естонії, але й мали позитивний вплив на процес приєднання країни до зони євро, який відбувся 1 січня 2011 р. Незважаючи на те, що входження до єдиної європейської валютної зони фактично збіглося в часі зі світовою фінансовою кризою, Естонії вдалося гідно витримати непростий іспит, пов'язаний із виконанням усіх необхідних вимог, які висуваються з боку Європейського Співтовариства до країни-кандидата.

Враховуючи досвід країн ЄС, в яких перехід на єдину європейську систему розрахунків супроводжувався різким підвищенням цін (зокрема – на товари першої необхідності), естонський уряд вжив ряд заходів з метою регулювання приватного ціноутворення. Зокрема, у 2010 р. між торговельно-промисловою палатою Естонії, департаментом із захисту прав споживачів та підприємницькими організаціями було укладено відповідну угоду, яка передбачала, що після приєднання до зони євро ціни на товари та послуги в країні не підвищуватимуться. З метою контролю за дотриманням умов угоди департамент із захисту прав споживачів та інститут кон'юнктури здійснювали регулярний моніторинг цін як у столиці, так і в регіонах. Також задля недопущення зростання вартості продукції уряд Естонії надав гарантії того, що після запровадження єдиної європейської валюти розміри існуючих у країні мит і податкових ставок не підвищуватимуться.

Приєднання Естонської Республіки до зони євро стало своєрідним визнанням з боку ЄС результативності та ефективності здійснених у країні ринкових перетворень, а також свідченням того, що протягом короткого проміжку часу Естонії вдалося наблизитися до рівня економічно розвинених держав Європи. Водночас перехід на єдину систему європейських розрахунків надав Естонії певні економічні переваги. Серед них слід назвати порівняно низькі кредитні ставки, а також зниження транзакційних видатків. Важливе значення мало для Естонії також і зростання обсягів іноземних інвестицій, що також стало одним із наслідків входження країни до єдиної європейської валютної зони [26, с. 214].

Гостра потреба в додаткових джерелах фінансування, необхідних для здійснення соціально-економічної модернізації, та відсутність на території Естонської Республіки потужної ресурсно-сировинної бази спонукали уряд до пошуку нових форм і методів залучення додаткових капіталовкладень в економіку країни. Одним із заходів, що об'єктивно сприяв зростанню інвестиційних надходжень, стало *формування гнучкої та збалансованої податкової системи*.

Метою реформування системи оподаткування стало зниження податкового навантаження на приват-

ний бізнес, а також забезпечення інвестиційних надходжень (як зовнішніх, так і внутрішніх) в економіку Естонії. У країні було кардинально змінено принципи нарахування податку на прибуток. Так, оподаткуванню підлягала лише розподілена частина прибутку, в той час як нерозподілений прибуток не вносився до податкової бази. У такий спосіб держава створила можливості для реінвестування звільнених від оподаткування коштів. При цьому передбачалося поступове зменшення розміру податкової ставки для розподіленого прибутку з 20% до 14% (станом на 1 січня 2018 р.). Крім того, відбувається поступове скорочення податкового навантаження також і за деякими іншими видами податків. Так, наприклад, експерти відзначають щорічне зниження ставки податку з обігу (аналог українського ПДВ) у середньому на 1% [8; 10; 16].

Зазначена система отримала назву "*cash flow taxation model*" і була вперше запроваджена у 2000 р. саме в Естонії. Наразі вона вважається найбільш прогресивною системою оподаткування в Європейському Союзі. Втім, на сучасному етапі така модель функціонує лише в кількох країнах Європи. Так, у 2017 р. естонський досвід реорганізації системи оподаткування запозичила Грузія, а у 2018 р. – Латвія. Проте більшість європейських країн і надалі надає перевагу так званому «корпоративному» податку (у різних його варіантах). Одна з головних причин обережного ставлення до "*cash flow taxation model*" криється в суттєвому скороченні податкових надходжень, яке спостерігається на початковому етапі функціонування даної системи. Результатом стає збільшення податкового навантаження на фізичних осіб, що призводить до зростання соціальної напруги в суспільстві. Зокрема, у випадку запровадження податку на виведений капітал в Україні скорочення надходжень до державного бюджету, за різними оцінками, складе щонайменше 20 млрд грн [8; 10; 16].

Зворотним боком лібералізації системи оподаткування стала поява в Естонії значної кількості так званих мікропідприємств, на яких задіяна одна, максимум дві особи. Основна причина створення та реєстрації таких фірм – спроба уникнути оподаткування, оскільки прибуток юридичних осіб звільняється від сплати податків або може бути оформлений і сплачений «власнику» у вигляді дивідендів, які, на відміну від заробітної плати, також не оподатковуються [2, с. 4].

Ще одним важливим елементом процесу соціально-економічної модернізації стало *впровадження ефективної моделі податкового адміністрування*. Вона передбачає зменшення адміністративного навантаження на приватний бізнес. Спрощенню процедури податкового адміністрування сприяло запровадження електронної системи декларування сплати податків. Подання податкових декларацій передбачено в електронному вигляді. Таким чином, комунікація між державними органами та біз-

нес-структурами де-факто відбувається в онлайн-режимі. Отже, необхідність безпосередніх контактів між підприємцями та співробітниками фіскальних служб зведена до мінімуму. У 2011 р. естонська система подання податкових звітностей була визнана найкращою з-поміж існуючих в Європі та світі [19]. Відмова від використання готівкових розрахунків та автоматизація процесу подання податкових декларацій сприяли суттєвому скороченню кількості різного роду зловживань і махінацій, пов'язаних зі сплатою податків.

Унаслідок запровадження вказаних заходів ставлення до фіскальної служби з боку населення в Естонії зазнало позитивних змін. Податкова адміністрація позиціонує себе, перш за все, як консультативний, а не контролюючий орган. Основна функція фіскальних органів полягає не в стягненні податкових коштів (оскільки дана процедура є автоматизованою), а в наданні підприємцям консультативних послуг з метою попередження можливих порушень, пов'язаних зі сплатою податків. Водночас варто відзначити і той факт, що, згідно з чинним в Естонії податковим законодавством, саме позиція фіскальної служби визначається як пріоритетна. Існуюча практика свідчить про те, що в разі виникнення судових суперечок між підприємцями та співробітниками фіскальної служби суди першої та другої інстанцій зазвичай приймають рішення на користь податкових структур [19].

Суттєво спрощено в Естонії і процедуру реєстрації та ведення підприємницької діяльності. Зокрема, в країні запроваджено систему онлайн-реєстрації власного бізнесу. Для цього підприємець має лише заповнити на сайті відповідну електронну форму. Право електронно-цифрового підпису надає підприємцю можливість отримати вільний доступ до всіх державних послуг. Дозвіл на електронну онлайн-реєстрацію нових фірм отримали не лише громадяни Естонії, але й іноземці. Зручний механізм адміністрування підприємницької діяльності виявився досить привабливим для багатьох іноземних резидентів. Зокрема, лише у 2016 р. в Естонії було зареєстровано понад 20 тис. приватних фірм, у 2017 р. – ще 22 тис. Серед іноземців, які останніми роками надають перевагу дистанційному оформленню бізнесу в цій балтійській країні, за деякими даними, переважають українці. Так, станом на 2017 р. в Естонії було зареєстровано понад 314 фірм українського походження. Ще 1600 поданих заявок чекали на рішення естонських правоохоронних органів. Привабливими є умови для ведення бізнесу в Естонії також і для підприємців із сусідніх країн, зокрема – з Фінляндії. Передусім йдеться про представників дрібного та середнього бізнесу, яким на внутрішньому ринку досить важко витримувати конкуренцію з потужними корпораціями. На відміну від свого північного сусіда, в Естонії відсутні великі фінансово-промислові

групи, а отже, існують більш широкі можливості для розвитку малого та середнього бізнесу [19].

Запровадження зручної системи дистанційної онлайн-реєстрації дозволили залучити в економіку Естонії додаткові фінансові ресурси: фірми, що зареєстровані в цій країні, сплачують податки до естонського бюджету. Водночас схема оподаткування таких суб'єктів господарювання є достатньо гнучкою. Зокрема, від сплати податків звільняються ті підприємства, виробничі потужності яких знаходяться за межами території Естонії.

Перехід до ринкової моделі економіки та реалізація зовнішньополітичного курсу на євроатлантичну інтеграцію актуалізували й *проблему забезпечення енергетичної безпеки Естонії*. За умов відсутності стратегічних запасів енергоресурсів уряд країни здійснює поступову модернізацію енергетичної системи Естонії та активно розвиває енергозберігаючі технології. Важливим сегментом естонської енергетичної системи у XXI ст. виступає будівництво генераторів, що працюють, використовуючи енергію вітру. Поштовхом до цього стали як необхідність зменшення залежності від імпорту енергоносіїв із-за кордону (передусім – з Російської Федерації), так і вимоги з боку Європейського Союзу щодо необхідності розвитку екологічно чистих видів енергії («зеленої енергетики»).

У промисловому масштабі освоєння енергії вітру розпочалося на початку 2000-х рр. Зокрема, у 2002 р. в Естонії було відкрито перший парк вітряних енергогенераторів. На сучасному етапі в країні створено вже кілька парків вітроенергогенераторів. Найбільші з них – поблизу селища Алепа та під Нарвою. Крім того, значна кількість вітроенергогенераторів нерідко встановлюється та використовується автономно – в приватних домогосподарствах, а також на підприємствах дрібного та середнього бізнесу. Вітроенергогенератори в Естонії створюються відповідно до європейських технологічних стандартів та відрізняються високими експлуатаційними показниками. Їх сумарна потужність дозволяє повністю забезпечити електроенергією близько 80 тис. домогосподарств. За різними підрахунками, станом на 2018–2019 рр. за рахунок розвитку відновлювальних джерел енергії в Естонії покривається від 17% до 26,5% загального обсягу енергоспоживання. У подальшому цей відсоток планується поступово збільшувати. Зокрема, у 2016 р. в Естонській Республіці була затверджена амбітна програма розвитку енергетики, яка передбачає, що до 2030 р. частка «зеленої енергетики» у виробничому портфелі має зрости до 50% [3; 4; 12; 22].

Цікавим є і естонський досвід застосування сучасних технологій виробництва теплової енергії шляхом вторинного використання побутових відходів. Уперше такий принцип роботи було впроваджено у 2013 р. на теплоелектростанції, що розташована в

талліннському мікрорайоні Іру. Потужність введеного в експлуатацію енергоблоку складає близько 50 МВт теплової та 17 МВт електричної енергії, що дозволяє економити близько 70 млн м³ газу щорічно. Модернізована ТЕЦ Іру забезпечує теплом та електроенергією майже третину населення Таллінна, а також мешканців сусіднього містечка Маарду. Наслідком підвищення енергоефективності ТЕЦ Іру стало зниження вартості виробництва теплової енергії майже на 30%, що, своєю чергою, дозволило споживачам заощадити близько 2 млн євро на рік. У процесі модернізації теплоелектростанції було використано новітні шведські технології, що є екологічно чистими та безпечними для навколишнього середовища [15].

Окрема увага приділяється в Естонії також і енергомодернізації житлового фонду країни. Втім, якщо процес реформування енергетичної галузі є комплексною урядовою програмою, то підвищення енергоефективності житлових будинків у 2000-х рр. здійснювалося передусім за ініціативою самих місцевих мешканців. Варто зазначити, що Естонія стала чи не першою країною пострадянського простору, населення якої, з метою економії цін на опалення, почало утеплювати житлові приміщення. На сучасному етапі в країні діє програма "SmartEnCity", метою реалізації якої є скорочення на 2/3 енерговитрат багатоквартирних будинків. Наслідком реалізації даного проекту стало суттєве зменшення енергоспоживання тепла та газу (приблизно на 50% і на 80% відповідно). Незважаючи на те, що утеплення будинків потребує значних капіталовкладень (теплоізоляція фасаду кожного багатоквартирного будинку складає, в середньому, близько 1 млн євро), більшість населення активно залучається до цього процесу. Вважається, що витрачені кошти в перспективі будуть компенсовані за рахунок зменшення рівня споживання енергії.

Варто зазначити, що енергомодернізація житла в Естонії здійснюється за активної підтримки з боку ЄС. Зокрема, половина витрат на підвищення енергоефективності багатоквартирних будинків фінансується за рахунок коштів європейських структурних фондів. Решту суми (тобто ще 50%) мешканці будинків отримують у вигляді кредиту, який мають повернути протягом 20 років. Розмір суми, яку щомісячно сплачує кожна родина за теплодернізацію помешкання, складає близько 100 євро [25; 30].

Наслідком впровадження енергоефективних технологій та комплексної модернізації енергетичної галузі стало подолання Естонією енергетичної залежності. На відміну від ряду країн пострадянського простору, яким вдалося досягти енергетичної безпеки за рахунок збільшення обсягів видобутку нафти та природного газу (Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан), Естонія змогла досягти енергонезалежності, передусім, за рахунок активного викорис-

тання відновлювальних джерел енергії. За деякими експертними оцінками, на сучасному етапі Естонська Республіка є однією з найбільш енергетично незалежних держав Європейського Союзу. Починаючи з 2013 р. країна повністю відмовилася від поставок електроенергії з Росії, а в перспективі спроможна також і на самозабезпечення побутовим газом. Наразі Естонія не лише повною мірою забезпечує власні потреби в електроенергії, але й здійснює її експорт до сусідніх країн (у тому числі й до Російської Федерації) [13].

ВИСНОВКИ

Таким чином, перехід до незалежності в Естонії супроводжувався трансформацією її соціально-економічної системи. Фактично одразу після здобуття незалежності Естонська Республіка оголосила про свої наміри інтегруватися до євроатлантичних структур. Зовнішньополітичний курс на євроінтеграцію багато в чому визначив напрями внутрішньої політики та особливості її проведення. Процес трансформації економічної системи відбувався відповідно до вимог ЄС і НАТО. У зв'язку з цим трансформаційні процеси в цій балтійській країні мали свою специфіку, що відрізняє Естонію від решти пострадянських республік.

В Естонії була запроваджена власна система валютного адміністрування, відбулася лібералізація зовнішньоекономічної діяльності. Протягом кількох років у країні було здійснено масштабну приватизацію державного майна, передусім – підприємств, більшість з яких було передано у власність стратегічним інвесторам, зокрема – іноземним. Зазнала змін і географія зовнішньоекономічних зв'язків Естонської Республіки. Якщо в перші роки після здобуття незалежності основним економічним партнером Естонії виступала Росія, то починаючи з другої половини 1990-х рр. – держави Північної Європи. У процесі соціально-економічної модернізації Естонія змогла здійснити перетворення в межах правового поля, що дозволило суттєво звузити простір для різного роду зловживань і корупційних схем.

Здійснення ринкових перетворень відповідно до рекомендацій західних експертів сприяло прискоренню процесу інтеграції Естонії до Євросоюзу та НАТО, а також зміцненню зв'язків країни з її західними партнерами. Завдяки продуманій і зваженій економічній політиці Естонська Республіка опинилася серед лідерів з-поміж держав Центрально-Східної Європи за темпами та обсягами виконання тих вимог, які Європейське Співтовариство висувало до країн – кандидатів на вступ до ЄС.

У перші роки після вступу до Євросоюзу в Естонії спостерігалось економічне поживання. Збільшилося надходження іноземних інвестицій, зросли обсяги будівництва житлового фонду та об'єктів торговельного призначення, підвищилася заробітна плата населення. Погіршення економічної ситуації в країні відбулось у 2008–2009 рр. і стало наслідком сві-

тової фінансової кризи. Задля подолання негативних наслідків кризи естонський уряд вдався до жорстких обмежувальних заходів, уникаючи водночас збільшення зовнішнього боргу країни.

Подолання наслідків кризових явищ в економіці супроводжувалося в Естонії запровадженням єдиної європейської валюти – євро. З метою недопущення зростання цін, що було неодмінним результатом переходу на єдину систему розрахунків в інших державах ЄС, естонський уряд запровадив низку заходів, які дозволили регулювати вартість товарів та послуг у країні.

За умов відсутності потужної ресурсно-сировинної та виробничої баз одним із головних завдань для керівництва Естонії став пошук і залучення в економіку країни додаткових джерел фінансування. У зв'язку з цим уряд країни проводив політику, спрямовану на формування в Естонії сприятливого інвестиційного клімату та умов для здійснення підприємницької діяльності. Важливим кроком у цьому відношенні стала податкова реформа. Ключовим її елементом було скасування оподаткування нерозподіленої частини прибутку підприємств, а також запровадження електронної системи сплати податків та подання податкових звітів. Це позитивно позначилося на інвестиційній привабливості Естонії, яка за даним показником посідає найвищі позиції серед європейських країн у відповідних світових рейтингах.

Значну роль у процесі соціально-економічної трансформації Естонії мало забезпечення енергетичної безпеки держави. У зв'язку з цим у країні було реалізовано програму модернізації енергетичної галузі. Однією з її складових стало широке впровадження енергозберігаючих технологій, у тому числі з використанням альтернативних джерел енергії.

На сучасному етапі досвід модернізаційних змін саме в Естонії вважається найбільш успішним серед країн пострадянського простору. Водночас негативні наслідки здійснених перетворень, навпаки, виявилися мінімальними та найменш відчутними для населення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аносова Л., Шагалов Г. Валютный совет и рыночные преобразования в Эстонии / Соционет. Декабрь 2007. URL: <http://www.ipr-ras.ru/articles/shaga/lov07-2.pdf>
2. Вайнгорт В. Л. Факторы формирования и роста численности прекариата в Эстонии после её вступления в Евросоюз : доклад на Санкт-Петербургском международном форуме труда (г. Санкт-Петербург, 15–17 марта 2017 г.). URL: <http://www.kardis.ee/pub/vaingort-pub-ffrchpepve-2017.pdf>
3. Ветрогенераторы Эстонии бьют рекорды проп изводительности // Sputnik. Новости Эстонии. 13.03.2019. URL: https://ee.sputniknews.ru/estonian_news/20190313/15389182/Vetrogenerator-Estoniarekord-proizvoditeljnostj.html

4. Ветрогенераторы Эстонии резко нарастили свою выработку // Sputnik. Новости Эстонии. 08.01.2018. URL: <https://ee.sputniknews.ru/economy/20180108/8740402/vetrogenerator-estonija-rezko-narastili-svoju-vyработку.html>
5. Володькин А. А. Интеграция Латвии, Литвы и Эстонии в ЕС и НАТО (1991–2014 гг.). Минск : Беларуская навука, 2016. 212 с.
6. Гаврилишин О., МакГеттиген Д. Приватизация в странах с переходной экономикой: выборочный обзор литературы. URL: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2000n3r07.pdf>
7. Гайтан В. В. Структурна модернізація економічного та соціального потенціалу пострадянського простору. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 137–146. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/54_2015/17.pdf
8. Грабчак М. Эстонская модель налога на прибыль и её перспективы в Украине. 21.09.2017. URL: <https://icf.ua/blog/view/estonskaya-model-naloga-na-pribyli-ee-perspektivy-v-ukraine>
9. Гуринский Г. Л. Политические факторы модернизации социально-экономической сферы современной Эстонии. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*. 2011. Вып. 140. С. 169–179. URL: https://lib.herzen.spb.ru/text/gurinsky_140_169_179.pdf
10. Добровольский О. Налог на выведенный капитал: за и против. *Вестник МСФО*. 2018. № 4. URL: https://msfz.ligazakon.ua/magazine_article/FZ001491
11. Зеленкевич М. Особенности денежно-кредитной политики в переходных экономиках. *Банкаўскі веснік, красавік*. 2002. С. 12–17. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/358.pdf>
12. Иванов В. Энергия мусора, ветра и солнца // Эксперт Северо-Запад. № 38. 23.09.2013. URL: <https://expert.ru/northwest/2013/38/energiya-musora-vetra-i-solntsa>
13. Марцинкевич Б. Энергетическая война: Эстония. Большой феномен маленького государства // Regnum. 10 октября 2018. URL: <https://regnum.ru/news/economy/2498362.html>
14. Мертсина Т. Влияние Европейского Союза на экономику Эстонии за 15 лет увеличилось // Kukkur. Блог Swedbank. 01.05.2019. URL: <https://kukkur.swedbank.ee/ru/analizy/euroopa-liidu-moju-estimajandusele-on-15-aastaga-suurenend>
15. Мусор против сланца: стало известно, где самая дешевая теплоэнергия Эстонии // Sputnik. Новости Эстонии. 17.05.2018. URL: <https://ee.sputniknews.ru/economy/20180517/10704730/musor-slanets-deshovaja-teploenergia-estonia.html>
16. Налогообложение в Эстонии. URL: <https://offshors.cliff.ru/list/est/nalogooblozhenie-v-estonii/>
17. Пальм Т. Эстония: экономика на распутье. 19.03.2019. URL: <https://www.luminor.ee/ru/novosti/estoniya-ekonomika-na-raspute>
18. Радыгин А. Д. Российская приватизация: национальная трагедия или институциональная база постсоветских реформ? *Мир России. Социология. Этнология*. 1998. № 3. С. 3–32. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/01/31/1269085487/3-32.pdf>
19. Самаева Ю. Киеву следует обратить внимание не только на эстонскую модель налогообложения // ZN,UA. 31.01.2018. URL: https://zn.ua/macrolevel/estonskiy-pryanik-273379_.html
20. Сидорук М. Особливості інтеграції держав Балтії до ЄС. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Міжнародні відносини»*. 2010. Вип. 2. С. 97–104. URL: <https://eprints.oua.edu.ua/616/1/9.pdf>
21. Теплов А. М. Особенности протекания кризиса в странах Балтии. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 2009. Вып. 3. С. 1–3. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-protekaniya-krizisa-v-stranah-baltii>
22. Тооман А. В Эстонии произвели 17% электроэнергии из возобновляемых источников. 22.01.2019. URL: <https://rus.err.ee/902732/v-jestonii-proizveli-17-jelektrojenergii-iz-vozobnovljaemyh-istochnikov>
23. Трегуб Г. Эстонський здоровий глузд: посол Естонії в Україні Лаурі Лепік про шлях своєї країни до Євросоюзу // Український тиждень. 2012. № 9. 23.03.2012. URL: <https://tyzhden.ua/World/43799>
24. Трохимчук Д. Особливості соціально-економічного розвитку країн Прибалтики після вступу до ЄС // Збалансування економічного розвитку країн-членів ЄС : матеріали студентського наукового диспуту (м. Львів, 27 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С. 2–5.
25. Райт Х. Умные дома: новая жизнь эстонских хрущевок // Deutsche Welle. 31.07.2019. URL: <https://www.dw.com/ru/умные-дома-новая-жизнь-эстонских-хрущевок/a-49789076>
26. Цибулина А. Н. Эстония: неожиданно долгий путь в зону евро. *Вестник МГИМО-Университета*. 2011. № 1. С. 212–215. URL: <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/2403/1944>
27. Эльмурзаев А. Приватизация в России и за рубежом: сравнительный анализ : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01. М., 2004. 153 с. URL: http://www.mirkin.ru/_docs/_dumnaya/dis/disElmurzaev.pdf
28. Эстония: обзор рынка недвижимости за последние 10 лет. 25.11.2009. URL: <https://www.gdeetotdom.ru/articles/1815218-2009-11-25-estoniya-obzor-ryinka-nedvizhivosti-za-poslednie-10-let/>
29. Юданов Ю. Балтийский регион: особенности формирования благоприятного климата для прямых иностранных инвестиций. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 12. С. 58–67.
30. Юлегин Б. Эстония. Взгляд со стороны. Тверь : Рэд, 2008. 21 с. URL: <https://authors.tverlib.ru/sites/default/files/text/julegin/estonia.pdf>

REFERENCES

- Anosova, L., and Shagalov, G. "Valyutnyy sovet i rynochnyye preobrazovaniya v Estonii" [Currency Board and Market Transformations in Estonia]. *Sotsionet*. December, 2007. <http://www.ipr-ras.ru/articles/shagalov07-2.pdf>
- Dobrovolskiy, O. "Nalog na vyvedenny kapital: za i protiv" [Exit Capital Tax: Pros and Cons]. *Vestnik MSFO*, no. 4 (2018). https://msfz.ligazakon.ua/magazine_article/FZ001491
- Elmurzayev, A. "Privatizatsiya v Rossii i za rubezhom: sravnitelnyy analiz" [Privatization in Russia and Abroad: A Comparative Analysis]. http://www.mirkin.ru/_docs/_dumnaya/dis/disElmurzaev.pdf
- "Estoniya: obzor rynka nedvizhivosti za posledniye 10 let" [Estonia: Overview of the Real Estate Market Over the Past 10 Years]. November 25, 2009. <https://www.gdeetotdom.ru/articles/1815218-2009-11-25-estoniya-obzor-ryinka-nedvizhivosti-za-poslednie-10-let/>
- Gavrilishin, O., and MakGettigen, D. "Privatizatsiya v stranakh s perekhodnoy ekonomikoy: vyborochnyy obzor literatury" [Privatization in Transition Economies: A Selective Literature Review]. <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2000n3r07.pdf>

- Grabchak, M. "Estonskaya model naloga na pribyl i yee perspektivy v Ukraine" [Estonian Model of Income Tax and Its Prospects in Ukraine]. September 21, 2017. <https://icf.ua/blog/view/estonskaya-model-naloga-na-pribyl-i-ee-perspektivy-v-ukraine>
- Gurinskiy, G. L. "Politicheskiye faktory modernizatsii sotsialno-ekonomicheskoy sfery sovremennoy Estonii" [Political Factors of Modernization of the Socio-Economic Sphere of Contemporary Estonia]. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni A. I. Gertsena*, is. 140 (2011): 169-179. https://lib.herzen.spb.ru/text/gurinsky_140_169_179.pdf
- Haitan, V. V. "Strukturna modernizatsiia ekonomichnoho ta sotsialnoho potentsialu postradianskoho prostoru" [Structural Modernization of Economic and Social Potential of the Post-Soviet Space]. *Aktualni problemy polityky*, is. 154 (2015): 137-146. http://app.nuoua.od.ua/archive/54_2015/17.pdf
- Ivanov, V. "Energiya musora, vetra i solntsa" [Energy of Garbage, Wind and Sun]. Ekspert Severo-Zapad. 2013. <https://expert.ru/northwest/2013/38/energiya-musora-vetra-i-solntsa>
- "Musor protiv slantsa: stalo izvestno, gde samaya desheva-ya teploenergiya Estonii" [Garbage Against Oil Shale: It Became Known Where the Cheapest Heat Energy in Estonia Is]. Sputnik. Novosti Estonii. May 17, 2018. <https://ee.sputniknews.ru/economy/20180517/10704730/musor-slanets-deshovaja-teploenergiya-estonia.html>
- Martsinkevich, B. "Energeticheskaya vojna: Estoniya. Bolshoy fenomen malenkogo gosudarstva" [Energy War: Estonia. Big Phenomenon of a Small State]. Regnum. October 10, 2018. <https://regnum.ru/news/economy/2498362.html>
- Mertsina, T. "Vliyaniye Yevropeyskogo Soyuzha na ekonomiku Estonii za 15 let uvelichilos" [The Influence of the European Union on the Estonian Economy Has Increased over 15 Years]. Kukur. Blog Swedbank. May 01, 2019. <https://kukur.swedbank.ee/ru/analizy/euroopa-liidu-moju-eesti-majandusele-on-15-aastaga-suurenenud>
- "Nalogooblozheniye v Estonii" [Taxation in Estonia]. <https://offshors.cliff.ru/list/est/nalogooblozhenie-v-estonii/>
- Palm, T. "Estoniya: ekonomika na raspute" [Estonia: Economy at a Crossroads]. March 19, 2019. <https://www.luminor.ee/ru/novosti/estoniya-ekonomika-na-raspute>
- Radygin, A. D. "Rossiyskaya privatizatsiya: natsionalnaya tragediya ili institutsionalnaya baza postsovetskikh reform?" [Russian Privatization: A National Tragedy or an Institutional Framework for Post-Soviet Reforms?]. *Mir Rossii. Sotsiologiya. Etnologiya*, no. 3 (1998): 3-32. <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/01/31/1269085487/3-32.pdf>
- Rayt, Kh. "Umnyye doma: novaya zhizn estonskikh khrushchevok" [Smart Homes: A New Life for Estonian Khrushchev Homes]. Deutsche Welle. July 31, 2019. <https://www.dw.com/ru/умные-дома-новая-жизнь-эстонских-хрущевок/a-49789076>
- Samayeva, Yu. "Kiyevu sleduyet obratit vnimaniye ne tolko na estonskuyu model nalogooblozheniya" [Kyiv Should Pay Attention not Only to the Estonian Model of Taxation]. ZN,UA. January 31, 2018. https://zn.ua/macrolevel/estonskiy-pryanik-273379_.html
- Sydoruk, M. "Osoblyvosti intehratsii derzhav Baltii do YeS" [The Features of Integration of the Baltic States to the EU]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny»*, is. 2 (2010): 97-104. <https://eprints.oa.edu.ua/616/1/9.pdf>
- Teplou, A. M. "Osobennosti protekaniya krizisa v stranakh Baltii" [Features of Crisis Passing in the Baltic States]. *Izvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*, is. 3 (2009): 1-3. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-protekaniya-krizisa-v-stranah-baltii>
- Tooman, A. "V Estonii proizveli 17% elektroenerгии iz vozobnovlyayemykh istochnikov" [Estonia Produced 17% of Electricity from Renewable Sources]. January 22, 2019. <https://rus.err.ee/902732/v-jestonii-proizveli-17-jelektroenerгии-iz-vozobnovljaemykh-istochnikov>
- Trehub, H. "Estonskiy zdorovy hluzd: posol Estonii v Ukraini Lauri Lepik pro shliakh svoiei krainy do Yevrosoiuzu" [Estonian Common Sense: Estonian Ambassador to Ukraine Lauri Lepik on Her Country's Path to the European Union]. *Ukrainskiy tyzhden*, no. 9 (2012). <https://tyzhden.ua/World/43799>
- Trokhymchuk, D. "Osoblyvosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krain Prybaltyky pislia vstupu do YeS" [Features of Socio-economic Development of the Baltic Countries After Accession to the EU]. *Zbalansuvannia ekonomichnoho rozvytku krain-chleniv YeS*. Lviv, 2017. 2-5.
- Tsibulina, A. N. "Estoniya: neozhidanno dolgij put v zonu yevro" [Estonia: An Unexpectedly Long Way to the Euro Area]. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, no. 1 (2011)" 212-215. <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/2403/1944>
- "Vetrogeneratory Estonii byut rekordy proizvoditel'nosti" [Estonian Wind Turbines are Breaking Performance Records]. Sputnik. Novosti Estonii. March 13, 2019. https://ee.sputniknews.ru/estonian_news/20190313/15389182/Vetrogenerator-Estonia-rekord-proizvoditel'nostj.html
- "Vetrogeneratory Estonii rezko narastili svoju vyrabotku" [Estonian Wind Generators Have Dramatically Increased Their Output]. Sputnik. Novosti Estonii. January 08, 2018. <https://ee.sputniknews.ru/economy/20180108/8740402/vetrogeneratory-estonija-rezko-narastili-svoju-vyrabotku.html>
- Vayngort, V. L. "Faktory formirovaniya i rosta chislennosti prekariata v Estonii posle ee vstupleniya v Yevrosoyuz: doklad na Sankt-Peterburgskom mezhdunarodnom forume truda (Sankt-Peterburg, 15-17 marta 2017 g.)" [Factors of the Formation and Growth of the Precarious Population in Estonia after Its Accession to the European Union: Report at the St. Petersburg International Labor Forum (St. Petersburg, March 15-17, 2017.)]. <http://www.kardis.ee/pub/vaingort-pub-frrchpepve-2017.pdf>
- Volodkin, A. A. *Integratsiya Latvii, Litvy i Estonii v ES i NATO (1991-2014 gg.)* [Integration of Latvia, Lithuania and Estonia into the EU and NATO (1991-2014)]. Minsk: Belaruskaya navuka, 2016.
- Yudanov, Yu. "Baltiyskiy region: osobennosti formirovaniya blagopriyatnogo klimata dlya pryamykh inostrannykh investitsiy" [Baltic Region: Features of the Formation of a Favorable Climate for Foreign Direct Investment]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, no. 12 (2002): 58-67.
- Yulegin, B. "Estoniya. Vzglyad so storony" [Estonia. View from the Outside]. Tver : Red, 2008. <https://authors.tverlib.ru/sites/default/files/text/julegin/estonia.pdf>
- Zelenkevych, M. "Osobennosti denezhno-kredytnei polityky v perekhodnykh ekonomykakh" [Features of Monetary Policy in Transition Economies]. *Bankauski vesnik, krasavik*. 2002. <https://www.nbrb.by/bv/articles/358.pdf>